

Haneî-Şâfiî Etkileşiminin Odağında Bir Fakih Olarak İbn Hacer el-Askalânî

Fatih Turay | <https://orcid.org/0000-0002-4703-4676> | fatihaturay@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>

Öz

Haneî ve Şâfiî mezhepleri teşekkül süreçlerinin ardından uzunca bir müddet kendi ilmî muhitlerinde gelişimlerini sürdürmüş, mezhepler arasında dolaylı yoldan ve daha ziyade eleştiri yoluyla bazı etkileşimler gerçekleşmiştir. Ancak Hicrî VII. yüzyılın sonlarından itibaren farklı mezheplerden hoca-talebe ilişkileriyle yoğunlaşan ve giderek artan yeni bir etkileşim sürecinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Büyük muhaddis ve Şâfiî fakihî İbn Hacer el-Askalânî, kendisinden yaklaşık bir asır önce başlayan bu süreçten yararlanmış ve bizzat kendisi de bu sürece büyük katkı sunmuştur. Ancak İbn Hacer, hadis alanında büyük bir otorite olması nedeniyle daha ziyade bu yönüyle tanınmakta olup hakkındaki araştırmalar da bu alandaki katkılarını incelemeye yoğunlaşmıştır. Bu makale fıkıh tarihi açısından İbn Hacer'in Haneî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki etkileşim bağlamındaki kritik rolüne dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde makalede İbn Hacer'in Haneî mezhebine yaklaşımını ve mezhep literatürü ve görüşleri üzerindeki etkilerini yansıttığı düşünülen hususlar, örneklem metoduyla seçilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre öncelikle bir Şâfiî fakihî olarak İbn Hacer, iddia edildiğinin aksine Haneî mezhebine karşı olumsuz bir yaklaşım içerisinde olmadığı gibi, objektif ve hakkaniyetli bir ilim adamı olarak birçok yerde Haneî mezhebinin hakkını teslim etmekte ve ayrıca Haneî fıkıh müktesebatından da yararlanmaktadır. Ayrıca döneminin meşhur Haneî fakihlerinin birçoğunun hocası olan İbn Hacer'in talebeleri üzerinde bir hayli etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Haneî fakihlerin hadis alanına ilgi duymaları ve bunu fıkıh alanındaki teliflerine yansıtma- ları bağlamında bir süre önceden başlamış olan hadis merkezli eğilimin İbn Hacer'in talebesi olan fakihler eliyle çok daha ileri bir seviyeye ulaştığı gözlenmektedir. Ayrıca Haneî usul sistematiğinde savunulan bazı görüşler üzerinde de İbn Hacer'in etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku, Fıkıh Tarihi, Haneî, Şâfiî, İbn Hacer el-Askalânî

Atıf Bilgisi

Turay, Fatih. "Haneî-Şâfiî Etkileşiminin Odağında Bir Fakih Olarak İbn Hacer el-Askalânî". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2025), 119-143.

<https://doi.org/10.33718/tid.1639795>

Geliş Tarihi	: 14.02.2025
Kabul Tarihi	: 02.05.2025
Yayın Tarihi	: 30.06.2025

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ibn Ḥaḍḡar al-‘Asḡalānī as a Faqīḡ at the Center of Ḥanafī- Shāfi‘ī Interaction

Fatih Turay | <https://orcid.org/0000-0002-4703-4676> | fatihaturay@karabuk.edu.tr
Karabük University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Karabük, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>

Abstract

For a long time after their formation, there were some interactions between the Ḥanafī and Shāfi‘ī sects indirectly and mostly through criticism. However, from the end of the VIIth century onwards, it is understood that a new process of interaction emerged, which intensified and increased gradually with the teacher-student relations from different sects. Ibn Ḥaḍḡar al-‘Asḡalānī, the great muḡaddith and Shāfi‘ī faqīḡ, benefited from this process, that began about a century before him, and he himself had made a great contribution to this process. This article aims to draw attention to Ibn Ḥaḍḡar's critical role in the history of fiqh in the context of the interaction between the Ḥanafī and Shāfi‘ī sects. Within the framework of this aim, this article tends to identify the issues that reflect Ibn Ḥaḍḡar's approach to the Ḥanafī madḡhab and his influence on the sect's literature and views. The sampling method was used in the selection of issues. First of all, Ibn Ḥaḍḡar, as a Shāfi‘ī jurist, does not have a negative attitude towards the Ḥanafī madḡhab, contrary to what had been claimed, and as an objective and fair-minded scholar, he gave the Ḥanafī madḡhab its due in many places. He also benefited from the Ḥanafī jurisprudence. Also, it is understood that Ibn Ḥaḍḡar, who was the teacher of many of the famous Ḥanafī jurists during his time, prove to be a great influence on his students. Namely, it is observed that the ḡadīth-centered tendency, which had begun some time earlier in terms of Ḥanafī jurists' interest in the field of ḡadīth and reflecting it in their fiqh writings, reached a much higher level through the jurists who were Ibn Ḥaḍḡar's students. It is also understood that Ibn Ḥaḍḡar was influential on some views in Ḥanafī jurisprudence systematic.

Keywords

Islamic Law, History of Fiqh, Hanafī, Shāfiī, Ibn Hadjr al-‘Asḡalānī

Citation

Turay, Fatih. “Ibn Ḥaḍḡar al-‘Asḡalānī as a Faqīḡ at the Center of Ḥanafī- Shāfi‘ī Interaction”. *Trabzon Theology Journal* 12/1 (June 2025), 119-145.

<https://doi.org/10.33718/1648371>

Date of Submission : 14.02.2025

Date of Acceptance : 02.05.2025

Date of Publication : 30.06.2025

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bilindiği üzere fıkıh mezhepleri, yalnızca kurucu âlimlerin içtihatlarından müteşekkil olmayıp, mezhep müntesibi âlimlerin katkılarını da barındırmaktadır. Öte yandan İslâm tarihinde fıkıh mezhepleri birbirinden tecrit edilmiş olarak değil, birbiriyle iç içe varlığını sürdürmüştür. Hatta dört mezhebin kurucu imamı arasında gerçekleşen hoca-talebe ilişkileri, mezheplerin doğuş sürecinde dahi kritik önemde olup, mezheplerin usul ve fûru yaklaşımlarının oluşumuna doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, bir mezhebin sistematik bütünlüğünü sağlamasında, başka bir ifadeyle kendi varlığını tanımlaması ve sürdürmesinde diğer mezheplere karşı takındığı tavır, belirleyici bir konuma sahiptir. Bununla birlikte gerek farklı mezheplerden âlimler arasında gerçekleşen hoca-talebe ilişkileri, gerekse telif edilen fıkıh kitaplarında ortaya konulan ilmî tartışmalar dolayısıyla bir mezhebin diğerini etkilemesi yahut etkilenmesi de söz konusu olabilmektedir. Örneğin fıkıh usulünde son dönem eserlerinde sözü edilen memzuc metodun -tümüyle yeni bir metod niteliği taşıdığı tartışmaya açık ise de-¹ neticede mezhepler arası etkileşimin bir yansıması olarak görülmesi mümkündür. Dolayısıyla her bir mezhep kendi bütüncül usul ve fûru anlayışı çerçevesinde doğup varlığını devam ettirmekle birlikte mezhepler arasında zaman zaman kavramlar, fikhî görüşler yahut usul düzeyinde etkileşimler söz konusu olmuştur.

Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin teşekkül ve istikrar sürecinden sonra Hicrî VII. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Mısır coğrafyasında fıkıh mezhepleri arasında yoğun bir etkileşim ortamının ortaya çıktığı ve VIII. yüzyılın sonlarına doğru ciddi bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu ivmenin sağlanmasında Memlûk idaresinin dört mezhepten kâdilkudât ataması ve geniş tedris faaliyetlerine imkân sağlaması gibi hususların² önemli etkisinin olduğu söylenebilir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), işte böyle bir ilmî muhitte, her mezhepten büyük âlimlerin bulunduğu bir ortamda yetişmiş ve adeta yaşadığı çağa, hatta İslâmî ilimler tarihine damga vurmuş büyük bir âlimdir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin, özellikle hadis alanında çok büyük bir otorite olduğu hususunda neredeyse hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Nitekim kendisine verilen "hâfız" unvanı daha sonra müstakil olarak kullanıldığında yalnızca kendisini ifade edecek kadar yaygınlaşmıştır.³ Bununla birlikte İbn Hacer, uzun süre Şâfiî kâdilkudâtlığı ve fıkıh müderrisliği gibi görevlerde bulunmuş, ayrıca fıkıh alanında birçok telif gerçekleştirmiş yetkin bir fakih ve çok yönlü bir âlimdir.⁴ Ancak hadis alanındaki otoritesi sebebiyle hakkındaki çalışmalar daha ziyade bu alanda yoğunlaşmış, fıkıh alanındaki etkileri yeterince araştırma konusu olmamıştır. Fıkıh alanındaki görüşleri başta müntesibi olduğu Şâfiî mezhebi üzerindeki etkileri yahut mezhepler arası etkileşim bağlamında inceleme konusu edilmemiş olmakla birlikte, *Fethu'l-Bârî*'deki yaklaşımları esas alınarak fikhî görüşleri bir doktora tezinde ansik-

1 H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2022), 32.

2 Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşk Kâdilkudâtları (1266-1382)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 39, 183, 225.

3 M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514.

4 Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 2/37-39.

lopedik şekilde toplanarak tespit edilmiştir.⁵

Özellikle hadis alanında yapılan güncel bazı çalışmalarda İbn Hacer'in taassup ehli olduğu ve Hanefî mezhebine karşı menfi bir tutumunun olduğu iddia edilmektedir. Ancak tespitlerimize göre bunun tam aksine işaret eden bazı örnekleri İbn Hacer'in yaklaşımları arasından bulabilmek mümkündür. Nitekim onun Hanefî mezhebinin müdafaa ettiğine dahi rastlanabilmektedir. Dolayısıyla bazı görüşleri özelinde Hanefî mezhebine olan yaklaşımı dikkatle incelendiğinde İbn Hacer'in Hanefî mezhebine karşı taassubu veya menfi tutumundan değil, tam aksine Hanefî mezhebinin İbn Hacer üzerinde olumlu bir etkisinden söz etmek mümkündür. Öte yandan başta talebesi olan âlimler olmak üzere Hanefî mezhebi üzerinde İbn Hacer el-Askalânî'nin doğrudan yahut dolaylı birtakım etkilerinden de söz etmek mümkündür. Hatta birçok noktada belirgin emareleri görülen bu etkiler dolayısıyla özellikle literatüre yön vermesi açısından Hanefî mezhebinin tarihî gelişiminde İbn Hacer öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırmadan söz etmek dahi kanaatimizce abartılı sayılmayabilir.

Bu makalede İbn Hacer el-Askalânî'nin Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki etkileşim bağlamındaki kritik rolü incelenmektedir. Makale İbn Hacer'in fikhî görüşlerinin Şâfiî mezhebine uygunluğunu değerlendirme iddiasında olmadığı gibi, Şâfiî mezhebinde İbn Hacer'in görüşlerinin nasıl bir iz bıraktığı da bu makalenin konusu değildir. İbn Hacer'in bir Şâfiî fakih olarak Hanefîlerle münasebetleri, Hanefî mezhebinin görüşlerine yaklaşımı ve Hanefî mezhebi üzerindeki etkileri bazı çarpıcı örneklerden hareketle -örneklem metoduyla- tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede onun fakih kişiliğine ilişkin ipuçları da yakalanmaya çalışılmıştır.

1. İbn Hacer'in Hanefîlerle Münasebetleri

Şâfiî fikhî alanında yetkin sayılabilecek bir ailenin mensubu olan ve küçük yaşta ane-babasını kaybettiği için kendisini himaye eden baba dostunun yanında hadis ve Şâfiî fikhî ağırlıklı bir eğitim alarak yetişen İbn Hacer el-Askalânî, kızlarından ikisini Hanefî damatlarla evlendirmiş, diğer bir kızını ise Şâfiî bir âlimle evlendirmiş ancak bu kızını kocası vefat ettiğinde daha önce vefat etmiş olan kızının eski kocası Hanefî âlim Muhibbuddîn İbnü'l-Eşkâr (ö.863/1459) ile evlendirmiştir.⁶ Diğer yandan kızından torunu ve kendisinin bazı eserleri üzerinde şerh ve ihtisar çalışmaları yapan Yusuf b. Şâhin'in (ö. 899/1493) önceleri babasının etkisiyle Hanefî iken sonradan dedesinin telkiniyle Şâfiî olduğu nakledilmektedir.⁷ Yetiştirdiği ortamın çok kültürlü yapısı içerisindeki hoca-talebe münasebetleri bir yana, yalnızca bahsi geçen bu hususlar özelinde İbn Hacer el-Askalânî'nin aile ilişkilerine bakıldığında, Hanefî mezhebi mensuplarıyla özel hayatında dahi en azından içli dışlı olduğu söylenebilir.

İbn Hacer'in Hanefîlerle münasebetleri bağlamında daha ziyade önem arz eden husus hoca-talebe münasebetleridir. Öncelikle çok yönlü bir âlim olarak yüzlerce hocadan ders

5 Bessâm Muhammed Siyhûnî, *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî li'bni Hacer el-Askalânî* (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2013), 11, 12.

6 Mehmet Fatih Yalçın, "Ticaret ve İlim Arasında İbn Hacer Ailesi", *İslam İlim Geleneginde İbn Hacer el-Askalânî Bir Memlûk Âlimi Portresi*, ed. Sezai Engin - Mehmet Fatih Yalçın (İstanbul: Siyer Akademi, 2021), 20, 31-34; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/514.

7 Yalçın, "İbn Hacer Ailesi", 31.

almış ve ilim uğruna birçok seyahatler gerçekleştirmiş olan⁸ İbn Hacer'in hocaları içerisinde büyük Hanefî âlimler de bulunmaktadır. Örneğin Molla Fenârî (ö. 834/1431) bu âlimlerin en meşhurlarından biridir.⁹ Öte yandan hocası Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) ile dostluğu bulunan, ancak İbn Hacer dünyaya gelmeden önce vefat etmiş olan Hanefî fakihî Zeylâî'nin (ö. 762/1360) İbn Hacer üzerinde dolaylı bir etkisinden söz etmek mümkündür. Nitekim İbn Hacer, karşılıklı ilmî müzakerelerin yapıldığı bu dostluktan övgüyle bahsetmektedir.¹⁰ Yine büyük Hanefî fakihî Bâbertî (ö. 786/1384), vefat ettiği dönemde henüz 12-13 yaşlarında olan İbn Hacer'in, onun hakkındaki övgü dolu ifadelerinin¹¹ yanı sıra, Bâbertî'nin Kâhire'deki şöhreti ve en yakın talebesi olan Kâriülhidâye (ö. 829/1426) başta olmak üzere, aynı zamanda İbn Hacer'in de talebesi olan bazı Hanefî fakihlerin mevcudiyeti, İbn Hacer üzerinde en azından dolaylı bir etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan İbn Hacer'in bi-zatihi kendisinin bazı ifadelerinden onun Hanefî fıkıh külliyyatına ciddi ölçüde vâkif olduğu anlaşılmaktadır.¹²

İbn Hacer el-Askalânî'nin Hanefîlerle münasebetleri hususunda özellikle çağdaşı Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) özel bir önem arz etmektedir. Zira İbn Hacer'in, büyük muhad-dis ve Hanefî fakihî Aynî ile aralarında cereyan eden ilmî tartışmalar veya şahsî konulardaki rekabet meşhur olsa da esasen her iki âlimin birbirleri arasında karşılıklı olarak hoca-talebe ilişkisi de bulunmuş, her biri diğerinin ilminden istifade etmiştir.¹³ Nitekim Aynî, İbn Hacer'i vefatından önceki hastalığında ziyaret ederek onun hadis birikiminden son olarak istifade etmek istemiştir.¹⁴

İbn Hacer'in talebeleri arasında da büyük Hanefî fakihler bulunmaktadır ki öncelikle İbnü'l-Hümâm'a (ö. 861/1457) ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Zira İbnü'l-Hümâm, müteahhirîn Hanefî fakihler içerisinde mezhebe yön veren en yetkin âlimlerden biridir. Yine İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve Molla Gürânî (ö. 893/1488) gibi talebesi olan büyük Hanefî fakihler, İbn Hacer'in Hanefî mezhebi üzerinde etkisinin olabileceğine işaret etmektedir ki bu muhtemel etkilere aşağıda ayrıca değinilecektir. Nitekim başta talebeleri olmak üzere İbn Hacer sonrası Hanefî âlimler, genellikle İbn Hacer'e saygı dolu ifadelerle atıf yapmışlardır. Örneğin İbnü'l-Hümâm, *el-Hidâye* şerhi *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde şeyhunâ kâdilkudât Şihâbüddîn el-Askalânî eş-Şâfiî şeklinde hocasına atıfta bulunmaktadır.¹⁵ İbn Kutluboğa hocası İbn Hacer'den daima hâfizû'l-asr ve kâdilkudât gibi

8 Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/514; İshak Tekin, "İslâm Eğitim Tarihinde Ulemâ Hareketliliği: İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1449) Örneği", *İslam İlim Geleneğinde İbn Hacer el-Askalânî Bir Memlûk Âlimi Portresi* (İstanbul: Siyer Akademî, 2021), 73-76.

9 İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, nşr. Hasan Habeşî (Kâhire: el-Meclisü'l-'Alâ liş-Şüû-ni'l-İslâmiyye, 1389-1392), 3/464, 465; Hakkı Aydın, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 62; Necmi Sarı, "Hadis Usûlünün Zirve İsmi: İbn Hacer el-Askalânî", *Asos Journal* 47 (2017), 541.

10 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1972), 3/95, 96; Ebubekir Sifil, "Zeylâî, Abdullah b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/352.

11 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine*, 6/1.

12 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380), 4/374, 12/326, 329.

13 Talat Sakallı, *Bedruddin Aynî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 46, 47.

14 Şemsüddin Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer fi tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, nşr. İbrahim Bâcis Abdülmecid (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 3/1192.

15 Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa

nitelemelerle söz etmekte, görüşüne muhalefet ettiği yerlerde dahi iltifat etmekten imtina etmemektedir.¹⁶ Yine örneğin İbn Hacer'in talebelerinin talebesi olan Hanefî fakih Zeynüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563), kendisine şeyhülislâm şeklinde atıf yapmaktadır.¹⁷ Ayrıca Hanefî fakihî ve muhaddis Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), “hocalarımızın şeyhi, allâme, hâfızların ve muhaddislerin sonuncusu” gibi sıfatlarla İbn Hacer'i anmaktadır.¹⁸ Esasen İbn Hacer'in Şâfiî talebelerinden hadis âlimi Sehâvî (ö. 902/1497), hocasının biyografisini anlatmak üzere yazdığı *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer* adlı eserinde dört mezhepten âlimlerin hocası hakkındaki övgü dolu ifadelerini aktarmaktadır.¹⁹

İbn Hacer'in Hanefîlerle münasebetleri hususunda değinilmesi gereken çok önemli bir mesele daha bulunmaktadır ki, bu durum onun kendi zamanında dahi uluslararası üne sahip, görüşlerine ehemmiyet atfedilen büyük bir fakih olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı sultanı II. Murad, Karamanoğulları'nın haçlılarla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle üzerlerine sefere çıkmak hususunda dört mezhepten âlimlerin yanı sıra İbn Hacer'den de fetva istemiş, bunun üzerine İbn Hacer bunun caiz hatta vacip olduğu yönünde fetva vermiştir.²⁰ Bu durum çok boyutlu değerlendirmelere imkân sağlamakla birlikte, rekabet halinde bulunan Memlûk devletinin Şâfiî kâdîlkudâtlığı görevinde bulunan bir fakih olarak kendisinden fetva istemiş olması Hanefî mezhebini resmi mezhep olarak tatbik eden Osmanlı sultanı nezdinde İbn Hacer'in muhakkik ve hakkaniyetli büyük bir fakih olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan Özdemir'in tespitine göre, bu mesele Sultan II. Murad açısından Osmanlı-Memlûk ilişkilerini dengeleyen büyük bir diplomatik zaferdir. Dolayısıyla başlı başına bu olay İbn Hacer'in ilmî yetkinliğinin yanı sıra, uluslararası siyasi etki doğuran büyük bir âlim olduğunu söylemeyi kanaatimizce mümkün kılmaktadır.

2. İbn Hacer'in Hanefî Mezhebine Yaklaşımı

Öncelikle İbn Hacer el-Askalânî'nin büyük bir muhaddis olmasının yanı sıra yetkin bir Şâfiî bir fakihî olduğunu açıkça ifade etmek gerekir. Nitekim 150'den fazla eser telif ettiği ifade edilen²¹ İbn Hacer'in eserlerinin çoğu hadis alanına ilişkin olsa da fıkıh alanında da eserleri bulunmaktadır. Örneğin Şâfiî mezhebinin temel kaynaklarından Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Ravzatü't-tâlibîn* ve *el-Mecmûʿ şerhu'l-Mühezzebe* adlı eserleri üzerine yaptığı çalışmaların yarım kaldığı belirtilmektedir.²² Şâfiî mezhebinin temel eserlerinden Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vecîz* adlı eserinin şerhi olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) *eş-Şerhu'l-kebîr* (*Fet-hu'l-ʿAzîz*) adlı eserinde zikredilen hadisleri tahrîc ettiği *Telhîsü'l-habîr* adlı eseri, ayrıca Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinde

Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühî, 1970), 2/507.

16 Kâsım b. Kutluboğa, *et-Taʿrîf ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdisi'l-İhtiyâr*, nşr. Ebû Malik Cihâd b. Seyyid el-Mürşidî (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 2012), 1/179, 182, 198, 300, 406.

17 Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 333.

18 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Muhammed Nizâr Temim, Heysem Nizâr Temim (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 118.

19 Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, 1/263-334.

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmaretî Vakfiyesi”, *Belleten* 1/1 (1937), 129, 130; H. Ahmet Özdemir, “II. Murad'ın Bir Diploması Zaferi: İbn Hacer'in Fetvası”, *Yeni Türkiye* 31 (2000), 797, 798.

21 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, 2/38; Sarı, “İbn Hacer”, 548.

22 Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, 19/526.

yer alan hadis-i şerifleri tahrîc eden Haneî fakihî Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye* adlı meşhur eseri üzerine yaptığı ihtisar çalışması olan *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye* adlı eseri İbn Hacer'in fakih kişiliğine işaret etmektedir. Nitekim İbn Hacer, söz konusu eserlerinde ahkâm hadislerinin sıhhat derecelerinin yanı sıra fikhî ahkâm hususunda da zaman zaman çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Esasen sahih ahkâm hadisleriyle ilgili müstakil eseri *Bulûgu'l-merâm* adlı meşhur eseri fikhî hükümlerin dayanaklarını ortaya koyması açısından son derece önemli bir eserdir. Müellifin fıkıh alanını doğrudan ilgilendiren söz konusu eserleri ve bazı fıkıh risaleleri dışında, en çok bilinen eseri olan *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhi, onun fıkıh birikimine dair çok kıymetli bilgiler ihtiva eden en önemli kaynak durumundadır. Nitekim İbn Hacer'in, *Fethu'l-Bârî*'yi telif ederken hadis ve diğer İslâmî ilimlere ilişkin kaynakların yanı sıra, başta Şâfiî mezhebi olmak üzere dört mezhebin fıkıh kaynaklarının da içerisinde bulunduğu bin dört yüz otuz eserden yararlandığı ifade edilmektedir.²³ Dolayısıyla yalnızca *Fethu'l-Bârî* adlı eseri bile İbn Hacer'i bir fakih olarak nitelemek için yeterlidir. Esasen İbn Hacer'in, söz konusu telifleri dışında Bulkînî (ö. 805/1403) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) gibi Şâfiî fakihlerden fetva verme ve tedris faaliyeti hususunda icazet almış olması, ayrıca pek çok büyük âlimin yaşadığı bir dönemde Kâhire'de 20 yıl kadar Şâfiî kâdîlkudâtlığı (baş kadılık) görevinde bulunmuş olması²⁴ onun bir fakih olduğunu göstermeye fazlasıyla yetmektedir.²⁵ Ayrıca Şâfiî tabakât literatürü içerisinde kendisine yer verilmesi,²⁶ İbn Hacer'in bizzat mezhep müntesiplerince bir Şâfiî fakih olarak nitelendiğini göstermesi bakımından başka bir delile ihtiyaç bırakmamaktadır.

Bir Şâfiî fakih olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin müntesibi olduğu mezhebin genel görüşlerine çoğunlukla uygun bir yaklaşım içerisinde olması son derece tabii bir durumdur. Esasen İbn Hacer'in görüşlerinin Şâfiî mezhebine uygun olup olmadığını tespit etmek bu makalenin konusu olmadığı gibi, sınırlarını da aşmaktadır. Ancak *Fethu'l-Bârî* esas alındığında İbn Hacer'in genellikle Şâfiî mezhebine uygun bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu eseri ekseninde fikhî görüşlerini doktora tezinde derleyen Sıhyûnî, İbn Hacer'in Şâfiî mezhebine muhalif olduğu bazı hususlara da dikkat çekmekle birlikte genel olarak bu kanaattedir.²⁷ Öte yandan İbn Hacer, bir Şâfiî fakihî olarak çoğu kere Şâfiî mezhebinin görüşlerini temellendirmesi ve başta Haneî mezhebi olmak üzere diğer mezhep görüşlerini tenkit etmesi bakımından kimi araştırmacılarca Şâfiî taassubu²⁸ ve hatta "hoşgörüsüzlük"²⁹ ile itham edilmiştir. Ancak bize göre İbn Hacer, oldukça hakkaniyetli ve hatta kimi zaman haksız eleştiriler karşısında Haneî mezhebini savunan objektif ve ilmî bir yaklaşım içerisindeydi. Nitekim talebesi Sehâvî'nin yanı sıra, araştırmacı Sıhyûnî de İbn Hacer'in delile tabi olan bir âlim olduğunu belirtmektedir.³⁰ Ancak kanaatimizce İbn

23 Meşhûr b. Hasan b. Selmân Ebû Ubeyde - Râid b. Sabrî Ebû Huzeyfe, *Mu'cemu'l-musannefâtî'l-vâride fî Fethi'l-bârî* (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1991), 30-440; Sıhyûnî, *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî*, 110-117; Sarı, "İbn Hacer", 546.

24 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/38.

25 Sıhyûnî, *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî*, 88; Sarı, "İbn Hacer", 539.

26 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/39.

27 Sıhyûnî, *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî*, 89-92.

28 Câdürrab Emin Abdülmecid, *Beyne'l-imâmeyn el-Aynî ve İbn Hacer dirâse mukârene limenheceyhimâ fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kâhire: Dâru'l-Muhaddisîn, 2007), 313.

29 Hesham Halim Ahmed Ibrahim, *İbn Hacer'in Fethu'l-Bârî'de Haneîlere Yaklaşımı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 10, 33, vd.

30 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/38; Sıhyûnî, *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî*, 93; Sarı, "İbn Hacer", 545.

Hacer’in Hanefî mezhebine duyduğu yakınlığın diğerlerinden önde olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Hacer’in Hanefî mezhebine karşı menfi bir tutum içerisinde olmayıp ilmî ve objektif bir tutum içerisinde olduğunu gösteren birçok örnek saymak mümkündür. Öncelikle yukarıda belirtildiği üzere onun Hanefî mezhebinin temel eserlerinden biri üzerine yaptığı ihtisar çalışması olan *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye* adlı eseri bu konuda başlı başına üzerinde durulması gereken bir konudur. Nitekim *el-Hidâye* üzerine bir inceleme yapan Bayder, İbn Hacer’in bu eserini Hanefî-Şâfi‘î yakınlaşmasının bir sonucu olarak değerlendirmekte ve bunun nedeninin İbn Hacer’in Hanefîlerin kullandığı hadisleri tenkit etmek için değil, Hanefî muhaddisler gibi hükümlerin kaynaklarını göstermek üzere kaleme almış olması olduğunu ifade etmektedir.³¹ Esasen bizzat İbn Hacer, *ed-Dirâye* adlı eserini Hanefî mezhebi müntesiplerinin istifadesine sunmak amacıyla telif ettiğini eserinin mukaddimesinde belirtmektedir.³² Öte yandan Bayder, Hanefî-Şâfi‘î yakınlaşmasıyla ilgili olarak İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) gibi Şâfi‘î ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi Hanefî bazı âlimlerin katkılarına vurgu yapmakta, ayrıca *el-Hidâye* şârihleri özelinde Hanefî mezhebinde hadis eğilimli bir ekolün nasıl ortaya çıktığının araştırılması gerektiğini belirtmektedir.³³ Bu noktada kanaatimizce İbn Hacer el-Askalânî’nin bu eseri telif amacıyla da görüldüğü üzere Hanefî mezhebine ilişkin genel yaklaşımı ve Hanefî talebeleri üzerinde bıraktığı büyük etki, bu sorunun en önemli cevaplarından birini teşkil etmektedir. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki, bütün bir ilmî süreci yalnızca İbn Hacer’e bağlamak yeterli olmayıp, bir süre önce Zeylaî, Bâbertî, Irâkî gibi bazı alimlerin katkılarıyla başlayan bu etkileşim ve hatta mezhepler arası yakınlaşma sürecine İbn Hacer’in büyük bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Esasen yukarıda da değindiğimiz üzere İbn Hacer bu eseri telifinde, *ed-Dürerü’l-kâmine* adlı eserinde gıpta ile zikrettiği Şâfi‘î hocası Irâkî ile Hanefî fakih Zeylaî arasındaki dostluk ve ilmî yardımlaşma ve dayanışmadan³⁴ etkilenmiş olmalıdır. Dolayısıyla başlı başına bu eseri telif etmiş olması İbn Hacer’in Hanefî mezhebine yönelik menfi bir tutumunun olmadığını göstermesi dışında aşağıda ayrıca değineceğimiz Hanefî fıkıh literatürüne etkisi ve hatta bizzat katkısı bağlamında da özel önem arz etmektedir.

İbn Hacer’in Hanefî mezhebine karşı hakkaniyetli tutumunu gösteren birçok örneğe *Fethu’l-Bârî*’de rastlamak mümkündür. Örneğin, hiyel hususunda İmam Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) bir kitap telif etmesi nedeniyle, bu konuda Hanefî mezhebinin meşhur olduğunu ifade eden İbn Hacer, bu durumun yanlış anlaşılması gerektiği görüşündedir. Şöyle ki, gerek Ebû Yûsuf’un kendisinin gerek diğer Hanefî alimlerin maksatlarının hakkı gerçekleştirmek olduğunu ifade ederek; haram ve gûnahtan kaçınmak üzere meşru çözüm yolları bulmanın Hanefîlerce güzel görüldüğünü tam tersine bir Müslümanın hakkını iptal etmeye yol açan bir hilenin ise günah ve düşmanlık olarak görüldüğünü bir Hanefî âlimden nakletmektedir.³⁵ Bu örnek İbn Hacer’in Hanefî mezhebini müdafaa ettiğini, en azından hakkani-

31 Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020), 143.

32 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye*, nşr. es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/10.

33 Bayder, *el-Hidâye*, 140-142.

34 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 3/95, 96.

35 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 12/326; Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i*

yetle davrandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Öte yandan yine hiyel ile alakalı olarak İbn Hacer, akitlerde kişilerin gerçek niyetinin uhrevi bakımdan belirleyici olduğunu, kişinin niyetinin bâtıl olması halinde akdin zahiren sahih olmasının ondan sıkıntıyı, yani uhrevi sorumluluğu kaldırmadığını ifade etmekte ve bu görüşünü Hanefî fakihî Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Kâfî* adlı eserinden naklen İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) "Hakkın iptaline götüren hilelerle Allah'ın ahkâmından kaçmak, müminlerin ahlakından değildir" şeklindeki sözü ile desteklemektedir.³⁶ Bu durum, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından birinin sözünü kendi görüşünün dayanağı yapması açısından İbn Hacer'in Hanefî fıkıh kaynaklarına vukufiyetinin yanı sıra Hanefî mezhebine bakışını ve ilmî kişiliğini gösteren önemli bir husus olarak ifade edilebilir.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de "üreticinin şehir dışında karşılanarak mallarının piyasaya girmeden önce satın alınmasını (telakki'r-rûkbân, telakki'l-celeb) yasaklayan hadis-i şeriflerin izahı bağlamında Hanefî mezhebi ile ilgili yanlış bir nakli düzeltmektedir ki bu durum yine onun hakkaniyetli bir âlim olduğunu göstermesinin yanı sıra Hanefî fıkıhına hakimiyetini de ortaya koymaktadır. Şöyle ki, İbn Hacer, muhaddis İbnü'l-Münzir'in (ö.318/930) "Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) telakki'r-rûkbân işlemine cevaz verdiği, cumhurun ise bunu mekruh gördüğü" şeklindeki iddiasını aktardıktan sonra, bizatihi kendisinin Hanefî fıkıh eserlerinden tespit ettiğine göre telakki'r-rûkbân işleminin belde halkının zararına yol açması ve mal getiren üreticilerin fiyat hususunda aldatılması durumunda mekruh görüldüğünü ifade ederek bu iddianın doğru olmadığını belirtmektedir.³⁷ İbn Hacer'in sözünü ettiği Hanefî eserlerinden birinin, hadislerini tahrir ettiği Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri olması ibarelerin benzerliği açısından³⁸ muhtemeldir.

İbn Hacer'in telakki'r-rûkbân meselesiyle ilgili bir yaklaşımı daha bulunmaktadır ki, oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki muhaddis Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*'te, telakki'r-rûkbân hususundaki yasağı bâb başlığında ifade ettikten sonra bu tür bir alışverişin aldatma ihtiva ettiği için merdûd (bâtıl) olduğunu ifade etmektedir.³⁹ İbn Hacer el-Askalânî ise, Buhârî'nin bu yaklaşımına katılmadığını şu ifadelerle belirtmektedir: "Müellif (Buhârî), nehiy fesadı gerektireceği için bey'in merdûd olduğunu kesin bir şekilde ifade etti. Ancak "muhakkikler" nezdinde bu durum (akdin bâtıl oluşu), nehyin yasaklanan şeyin bizâtihi kendisine yönelik olduğunda böyledir. Nehiy, akdin dışındaki bir şeye yönelik olduğu takdirde ise böyle olmayıp, satım akdi sahih olur ve belirli şartlar dahilinde muhayyerlik hakkı sabit olur. Akdin aldatma ihtiva etmesi nedeniyle bu işi yapan kimsenin asi ve günahkâr olmasına gelince bu doğrudur. Ancak bu durum akdin bâtıl olmasını gerektirmez. Zira nehiy, akdin bizâtihi kendisine yönelik olmayıp, rûkûn ve şartlarında herhangi bir probleme yol açmamakta, ancak şehre mal getiren kişilere (rûkbân) yönelik zararı gidermeyi amaç-

Şer'iyye (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 200.

36 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 12/329.

37 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/374.

38 Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts.), 3/54.

39 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Büyû", 71.

lamaktadır.”⁴⁰

İbn Hacer’in “muhakkikler” ifadesiyle kimi kastettiğini anlayabilmek için akit teorisine ilişkin fukahânın yaklaşımını biraz açmakta yarar görüyoruz. Öncelikle Hanefî mezhebine göre, akitlerde akdin esas unsurunu teşkil eden rükün veya rüknün ortaya çıkmasının zeminini teşkil eden in’ikâd (kuruluş) şartlarından birinin eksikliği halinde akit bâtıl olmakta ve bâtıl bir akit de aslı ve vasfı itibariyle gayrimeşru olarak nitelendirilmektedir. Akitte aranan sıhhat şartlarından (akdin bitişik vasıfları/evsâf-ı lâzime) birinin eksikliği halinde ise akit fâsid olmakta, bu durumda akit aslı itibariyle meşru ancak vasfı itibariyle gayrimeşru olarak değerlendirilmektedir. Bu iki durumdan ilkinde konunun dayanağını teşkil eden nastaki nehiy, akdin kendisine, ikincisinde ise akdin bitişik vasıflarına yönelik olmaktadır.⁴¹ Nehyin doğrudan akdin bizâtihî kendisine (in’ikâd şartlarına) veya bitişik vasıflarına (sıhhat şartlarına) yönelik olmayıp, akdin yeri veya zamanına ilişkin olması veya bir zarar ihtimali doğması gibi mücâvir/hâricî bir vasma yönelik bir nehiy bulunması durumunda ise akdin kendisi aslı ve vasfı itibariyle meşru olduğu ve bu meşruiyet akitte ilgili diğer delillerle sabit olduğu için, akit dünyevî hüküm bakımından sahih fakat uhrevî hüküm bakımından haram veya mekruh olmaktadır. Böyle bir durumda yapılan akit sahih olarak nitelendirildiğinden, akdin hükmü (hukuki sonucu) -örneğin mülkiyetin intikali- gerçekleşmekte, ancak söz konusu yasağın ihlali nedeniyle kişi günahkâr olmaktadır.⁴²

Şâfiî mezhebi başta olmak üzere, Hanefî mezhebi dışındaki fukahânın genel yaklaşımına göre ise, akitlerde in’ikâd-sıhhat şartı ayrımı yapılmadığı gibi, fâsid ve bâtıl ayrımı da yapılmayıp, genel itibariyle akitte söz konusu olan eksiklikler akdin fesadına/butlânına neden olmaktadır.⁴³ Nitekim büyük Şâfiî fakihî Gazzâlî, bir akdin aslı veya vasfı itibariyle yasaklanmış (memnû) olması arasında fark bulunmadığını belirterek, vasfı itibariyle yasaklanan her akdin aynı zamanda asıl itibariyle de yasaklanmış olduğunu ifade etmekte ve Hanefî mezhebindeki fâsid ve bâtıl ayrımını isabetsiz bulmaktadır.⁴⁴ Hanefî mezhebi dışındaki çoğunluğa göre akitler hususunda genel kaide olarak “nehiy fesâdı (butlânı/hukuken geçersiz olmayı) gerektirir” şeklinde bir ön kabul ile hareket edilmektedir.⁴⁵ Bununla birlikte Gazzâlî, Şâfiî mezhebinin genel yaklaşımından farklı olarak “nehiy sıygasının bizatihi kendisinin fesâdı/butlânı gerektirmeyeceği, akdin fâsid/bâtıl oluşunun ise rükün veya şartlardaki eksiklikle tespit edileceği” görüşündedir.⁴⁶ Öte yandan Şâfiî mezhebinde, akdin yeri veya zamanı gibi akdin dışındaki haricî bir vasma ilişkin bir yasağın/nehiyin bulunması durumunda -Hanefî

40 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 4/374.

41 Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi’l-usûli’l-fikh*, nşr. Adnân el-Alî (Sayda-Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 55,56; Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 288-291.

42 Ali el-Hafîf, *Ahkâmü’l-muâmelâti’ş-şer’iyye* (Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 2010), 328-355; Ali Bardakoğlu, “Butlân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/476, 477.

43 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-usûl*, nşr. Nâcî es-Suveyd (Sayda-Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2008), 1/130, 131; Hafîf, *Ahkâmü’l-muâmelâti’ş-şer’iyye*, 331, 332; Bardakoğlu, “Butlân”, 6/476, 477.

44 Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/130, 131.

45 Ebû’l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli’l-fikh*, nşr. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 1/96; Hafîf, *Ahkâmü’l-muâmelâti’ş-şer’iyye*, 332; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, 289, 290.

46 Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/78, 82.

mezhebinin görüşüne benzer şekilde- akit kerâhetle birlikte sahih kabul edilmektedir.⁴⁷

İbn Hacer'in, *Fethu'l-Bârî*'de sulh akdiyle irtibatlı bir bağlamda kullandığı ifadeler, müellifin nehiy-fesâd/butlân ilişkisi hususundaki genel yaklaşımının Şâfiî mezhebinin içerisinde bulunduğu çoğunluğun yaklaşımıyla örtüştüğünü göstermektedir. Şöyle ki; İbn Hacer, "Kim ki bizim bu işimizde (dinimizde) olmayan bir şey ihdas ederse, o şey kabul edilmez"⁴⁸ hadis-i şerifinin İslâm'ın temel prensiplerinden birini teşkil ettiğini ifade ederek, bu hadisin dinin yasakladığı bütün hususların (münkerât) butlânına delalet ettiğini belirtmektedir. İbn Hacer'e göre bu hadis-i şerif, yasaklanmış olan bütün akitlerin bâtil olacağına ve bu akitlere hiçbir hukuki sonucun da bağlanamayacağına delalet etmektedir. Zira hadiste, dinde olmadığı halde ihdas edilen şeyler reddedildiğine göre ve hakkında yasak bulunan şeylerin tamamı dine uygun olmadığına göre bunların reddi gerekmektedir. Dolayısıyla genel bir kaide olarak nehiy fesadı/butlânı gerektirmekte ve hakkında herhangi bir nehiy bulunan akitler fâsid/bâtıl olmaktadır.⁴⁹

İbn Hacer'in Şâfiî mezhebinde mekruh fakat sahih olarak görülen akitlerle ilgili yukarıda belirttiğimiz açıklamaları, bu genel yaklaşımından farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer, "muhakkikler" ifadesiyle Gazzâlî gibi muhakkik Şâfiî âlimlerin⁵⁰ yanı sıra Haneî âlimleri kastetmiş olmalıdır. Zira bu görüş Haneî ve Şâfiî mezheplerinin görüşü olup, İbn Hacer ifadelerinin devamında Buhârî'nin yanı sıra, bazı Malikî ve Hanbelî âlimlerin bu tür bir akdin butlânına hükmettiğini belirtmektedir.⁵¹ Ancak Gazzâlî dahil olmak üzere Şâfiî mezhebinin fesâd/butlân konusundaki yaklaşımı ve İbn Hacer'in bir Şâfiî âlim olarak, genel bir kaide niteliğinde nehyin fesadı gerektireceğine ilişkin yaklaşımı dikkate alındığında, her ne kadar bu meselede İbn Hacer'in müntesibi olduğu Şâfiî mezhebinin görüşü Haneî mezhebiyle mutabık olsa da müellifin açıklamalarının Haneî yaklaşımı ile örtüşmesi, "muhakkikler" şeklinde bir nitelemeyi Haneî âlimleri kapsayacak -hatta sırf onları ifade edecek- şekilde kullanması ve Ebû Hanîfe'nin bu meseledeki yaklaşımına ilişkin İbnü'l-Münzir'in ifadesini tashih ederek bir anlamda Ebû Hanîfe'yi müdafaa etmesi, bu hususta Haneî mezhebinin metodik yaklaşımına sıcak baktığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Aynî, *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde, Şâfiî mezhebinde genel kaide olarak nehyin fesadı/butlânı gerektireceği ilkesinin benimsendiğini hatırlatarak, aynı zamanda bu tür akitlerin Haneî mezhebinde olduğu gibi sahih kabul edilmesinin bir çelişki arz ettiğini ifade etmekte, İbn Hacer'in bahsettiği muhakkiklerin ise Haneî âlimlerden başkası olmadığını, İbn Hacer'in burada Haneî âlimlerin yaptığı gibi akdin sahih olmasını nehyin rükünlerde ve şartlarda bir eksikliğe neden olmamasıyla gerekçelendirmesini ise esasında Haneî âlimlerin yaptığını belirtmektedir.⁵² İbn Hacer ise Aynî'nin bu eleştirilerini *İntikâdü'l-irîrâz* adlı eserinde nakletmekte an-

47 Haffî, *Ahkâmü'l-muâmelâtî's-şer'iyye*, 335.

48 Buhârî, "Sulh", 5 (No: 2697).

49 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 5/302, 303.

50 Nitekim İbn Hacer başka bir yerde Şâfiî mezhebinin muhakkiklerinden bahsederken Gazzâlî'nin ismini zikretmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 12/328. Ayrıca Haneî usulcüsü Abdulaziz Buhârî (ö. 730), şer'î fiillere yönelen mutlak nehyin Şâfiî âlimlerin çoğunluğuna göre fiilin butlânına neden olacağını, ancak Haneî mezhebine ve Şâfiî mezhebenden Gazzâlî ve Kaffâl eş-Şâfi gibi muhakkik alimlere göre ise böyle bir genelleme yapılmadığını belirtmektedir. Alâüddîn Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî* (İstanbul: Şirketü's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1308), 1/258.

51 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/374.

52 Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru

cak “muhakkikler” ifadesiyle kimi kastettiğine ilişkin bir açıklama getirmediği gibi Aynî’nin iddiasını da reddetmemektedir.⁵³ Öte yandan bu meselede Buhârî’nin görüşü ise belirtildiği üzere akdin bâtil olacağı şeklindedir. Ancak İbn Hacer, Buhârî’nin yaklaşımına cevap olarak “muhakkikler”in görüşünü ön plana çıkarırken, diğer yandan Buhârî’nin bu durumda akdin bâtil olduğu şeklindeki görüşünü, “satıcının muhayyerlik hakkını kullanarak akdin feshini talep etmesi halini” kastetmiş olmasının muhtemel olduğunu belirterek tevil etmeye çalışmakta, Aynî ise Buhârî’nin kesin sözlerinin böyle bir ihtimale mahal bırakmadığını ifade etmektedir.⁵⁴

İbn Hacer’in, nehiy-fesâd/butlân ilişkisi ve akit sistematığı hususunda Hanefî mezhebi dışındaki çoğunluğun yaklaşımını benimsemekle birlikte Hanefî mezhebinin ortaya koyduğu detaylı tasnife saygıyla yaklaştığını ve kısmen etkilendiğini söylemek mümkün gözükmektedir. Bu çerçevede İbn Hacer’in Hanefî fıkına vukûfiyetinin yanı sıra, özellikle Aynî’nin eleştirilerinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca İbn Hacer’in gerek Ebû Hanîfe’nin görüşüne ilişkin yaklaşımı, gerek Buhârî’nin görüşünü tevil etmeye çalışması, onun fıkıh anlayışına ilişkin ipuçları da vermektedir. Buna göre İbn Hacer, her bir fikhî görüşü anlamaya çalışmakta ve görüş sahibinin bakış açısından meseleyi bağlamı içerisinde değerlendirmeye özen göstermekte, ancak ilmî bakımdan daha kuvvetli gördüğü yaklaşımı savunmaktadır. Öte yandan İbn Hacer’in fikhî görüşlere ilişkin bu yaklaşımının bir muhaddis olarak herhangi bir konuyla ilgili benzer muhtevalı hadis rivayetlerinin her birini müstakil bir hadis olarak değerlendirmesi şeklindeki tutumuyla⁵⁵ örtüştüğü de söylenebilir.

Bütün bu örneklerden İbn Hacer’in Hanefî mezhebi hakkında menfi bir tutumunun değil, tam aksine olumlu bir bakış açısına işaret eden yaklaşımının ortaya çıktığı söylenebilir. Esasen “fürû hükümlerinin usul kurallarına dayalı olması” gerekçesiyle İbn Hacer’in zaman zaman Hanefî mezhebine geçmeyi düşündüğü, hatta bunu dillendirdiği, ancak daha sonra bu ifadelerinden dolayı pişmanlık duyduğu nakledilmektedir.⁵⁶ Bu durumun birçok gerekçesi olabileceği gibi, özellikle çağdaşı Bedreddin el-Aynî ile aralarındaki şahsî ve ilmî rekabetin İbn Hacer’i Hanefî mezhebine geçmekten vazgeçiren muhtemel etkenlerden biri olduğu düşünülebilir.

3. İbn Hacer’in Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkileri

İbn Hacer’in Hanefî mezhebi üzerindeki etkilerini mezhep literatürüne etkisi ve mezhep görüşlerine etkisi şeklinde iki noktada toplayabilmek mümkündür.

3.1. Mezhep Literatürüne Etkisi

İbn Hacer’in Hanefî mezhebi üzerindeki en önemli etkisinin Hanefî fukahayı hadis alına sevk etmek şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkün gözükmektedir. Bu etkinin

İhyâ’it-Türâsî’l-Arabî-Dâru’l-Fikr, ts.), 11/284, 285.

53 İbn Hacer el-Askalânî, *İntikâdü’l-İtirâz fi’r-red ‘ale’l-Aynî fi şerhi’l-Buhârî*, nşr. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Subhî b. Câsim es-Sâmerrâî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1993), 2/94.

54 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 4/374; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 11/285; Mehmet Bilen, “Buhârî’nin Fakihliği Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2004), 51, 52.

55 Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu -Benzer İçerikli Rivayetler Bağlamında İbn Hacer Merkezli Bir Çalışma-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 358.

56 Sıhyûnî, *Mu‘cemü fıkhi Fethu’l-Bârî*, 95.

başta *Sahîh-i Buhârî* olmak üzere doğrudan hadis kitaplarının şerhi gibi hadis çalışmaları yahut mezhebin temel usul ve fûrû kaynaklarında yer alan hadislerin tahriri veya bu kitapların hadis merkezli şerhi şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Esasen Hanefî âlimler mezhebin kurucu imamlarından itibaren hadis alanında da mesai hasretmişler ve bu alanda önemli eserler vermişlerdir. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Âsâr* adlı eserleri bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca erken dönemde Hanefî âlimler içerisinde Tahâvî (ö. 321/933) gibi muhaddis fakihler de bulunmaktadır. Yine İbn Hacer öncesinde Alâeddin İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) ve Zeylaî (ö. 762/1360) gibi hadis alanında da otorite olan Hanefî fakihlerin önemli eserleri bulunmaktadır.⁵⁷ Ancak İbn Hacer'le birlikte Hanefî âlimler arasında hadis ağırlıklı belirgin bir yöneliş dikkat çekmektedir.

Esasen özellikle Mısır'da yetişmiş son dönem Hanefî fakihlerin hadis alanına yönelmeleri ve fikhî konuların delillerini hadislerden temellendirmeleri hususunda, İbn Hacer gibi Şâfiî âlimlerden ders almış olmaları muhtemel etkenler arasında zikredilmektedir.⁵⁸ Ancak Hanefî mezhebinde bu belirgin görünüme yol açan söz konusu eğilimin arkasındaki en önemli etkenlerin başında kanaatimizce İbn Hacer'in bizatihi kendisini hususen zikretmek gerekmektedir. Elbette diğer birçok faktörün muhtemel etkilerinden de söz edilebilir. Ancak döneminin kuşkusuz en muteber ve en etkin âlimlerinden biri olan İbn Hacer el-Askalânî'nin çok sayıda Hanefî talebesi bulunmakta ve bu meşhur talebelerinin hemen tamamının kaleme aldığı eserlerin konusu ve niteliği açısından hadise dair belirgin ve ortak bir yöneliş göze çarpmaktadır ki bu durum doğrudan İbn Hacer'i işaret etmektedir.

İbn Hacer'in Hanefî âlimler üzerindeki etkilerinden birinin *Sahîh-i Buhârî* başta olmak üzere temel hadis kaynaklarına şerhler yazılması olduğu söylenebilir. Öncelikle kronolojik olarak İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* adlı eserinden daha önce -içlerinde Kutbüddin el-Halebî (ö. 735/1335) gibi Hanefî âlimlerin de bulunduğu⁵⁹- birçok âlim tarafından *Buhârî* şerhleri telif edilmiştir. Ancak en meşhur ve mükemmel şerhi İbn Hacer'in yazdığı ve eserin kaleme alınmasından itibaren büyük bir kabul gördüğü ifade edilmektedir.⁶⁰ İbn Hacer'in bu başarısının Hanefî âlimler üzerinde temel hadis kaynaklarına şerh yazmak hususunda özendirici ve teşvik edici bir etkisinin olduğu söylenebilir. Elbette ilmî ve mezhebî saiklerle İbn Hacer'e cevap verme ihtiyacının, ayrıca söz konusu fakihlerin doğrudan hadis ilmindeki yetkinliklerinden kaynaklı eser telif etme gayretlerinin de önemli bir rolü olduğundan söz edilebilir. Ancak her halükârda İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* ile yakaladığı popülaritesinin söz konusu eserlerin kaleme alınmasında etkili olduğu söylenebileceği gibi, aynı zamanda bu şerhlere kaynaklık ettiği de görülmektedir. Nitekim *Fethu'l-Bârî* kadar muteber ve meşhur diğer bir *Sahîh-i Buhârî* şerhinin müellifi olan Hanefî fakihî Aynî'nin, eseri *Umdetü'l-kârî*'yi İbn Hacer'den sonra kaleme aldığı ve -birçok noktada kendisine eleştiriler yöneltse de-⁶¹ eserinden çokça yararlandığı ifade edilmektedir.⁶² Öte yandan İbn Hacer'in talebesi Molla

57 Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 216, 217.

58 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnnet*, 186; Bayder, *El-Hidâye*, 143.

59 Ali Toksarı, "Kutbüddin el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/484.

60 M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/119.

61 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11/284, 285.

62 Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", 7/120, 121.

Gürânî de (ö. 893/1488), *el-Kevserü'l-cârî* adlı *Sahih-i Buhârî* şerhini yazarken *Fethu'l-Bârî*'den istifade etmiş, ancak zaman zaman hocasına eleştiriler de getirmiştir.⁶³ Esasen yalnızca bu iki önemli *Sahih-i Buhârî* şerhi bile İbn Hacer'in Hanefî fukahayı en azından hadis alanına yönlendirmesi açısından etkilediği hususunda yeterli sayılabilir. Ayrıca Aynî'nin, temel hadis kaynaklarından bir diğeri olan Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen* adlı eserine de bir şerh yazdığı ancak bu eserini tamamlayamadığı da ifade edilmektedir.⁶⁴

İbn Hacer sonrası Hanefî fakihler, klasik fıkıh kitaplarında yer alan hadislerin tahririni yapmaya ayrıca önem vermişler ve bu alanda da eserler vermişlerdir. Esasen İbn Hacer'in bizzat kendisi de yukarıda belirtildiği üzere *ed-Dirâye* adlı eseriyle Hanefî mezhebi literatürüne doğrudan katkıda bulunmuştur. Hanefî talebelerinden İbn Kutluboğa, Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr* adlı eserindeki hadisleri *et-Ta'rif ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdisi'l-İhtiyâr* adlı eserinde tahrîc etmiş ve zaman zaman İbn Hacer'i eleştirse de eserini yazarken *ed-Dirâye*'den de istifade etmiştir.⁶⁵ Yine İbn Kutluboğa, fıkıh usulünde Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olan Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl* adlı eserinin hadislerini *Tahrîcü ehâdisi'l-Pezdevî* adlı -günümüze ulaşmış olan- eserinde tahrîc etmiştir.⁶⁶ Fıkıh usulü-hadis ilişkisi bağlamında örneğine nadir rastlanan eserlerden biri olan bu eserin telifinde İbn Hacer'in dolaylı bir etkisinden söz edilebilir. Şöyle ki, İbn Hacer'in çalışmaları arasında doğrudan fıkıh usulüne dair yaptığı herhangi bir eserden söz edilmese de kendisi üzerinde büyük etkisi olan hocası Irâkî'nin, temel Şâfiî usul eserlerinden biri olan Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcü'l-vüsûl* adlı eserine tahrîc yazmış olması, İbn Kutluboğa'nın da temel Hanefî usul kitaplarından biri üzerine tahrîc çalışması yapmasında örnek teşkil etmiş olabilir. Zira Pezdevî'nin kitabındaki hadislerle ilişkin ilk tahrîc çalışmasını kendisinin yaptığını İbn Kutluboğa bizzat ifade etmektedir.⁶⁷

Hanefî âlimlerin İbn Hacer'in hadis alanındaki eserlerine yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Bu bağlamda hadis usulüne dair *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserine İbn Kutluboğa'nın *Hâşiye 'alâ Şerhi'n-Nuhbe* adlı eseri ile Ali el- Kârî'nin, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı haşiyesi bu alanda en meşhur çalışmalar arasında yer almaktadır. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki, Hanefî âlimler İbn Hacer'in eserlerine yönelik yaptığı çalışmalarda dahi mezhebin görüşlerine farklılık arz eden -mürsel hadis gibi- bazı hususlarda İbn Hacer'e eleştiriler yöneltmişler, Hanefî görüşünü savunmuşlardır.⁶⁸ Öte yandan özellikle İbn Kutluboğa'nın hadislerle ilgili çok sayıda eser vermesinde diğer hocalarının yanı sıra İbn Hacer el-Askalânî'nin muhtemel etkisinden söz edilmektedir⁶⁹ ki, bizce bu etki yalnızca İbn Kutluboğa ile sınırlı değildir.

63 Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdisi'l-Buhârî*, nşr. Ahmed İzzu İnâye (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2008), 2/461, 4/187.

64 Sakallı, *Bedruddin Aynî*, 86.

65 Kâsım b. Kutluboğa, *et-Ta'rif ve'l-ihbâr*, 1/174, 300.

66 Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/153.

67 Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 206; Murteza Bedir - Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/266.

68 Zübeyde Özben, "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 21-27; Sarı, "İbn Hacer", 553.

69 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünneti*, 186.

İbn Hacer sonrası Hanefî mezhebinin temel metinleri üzerinde yapılan şerhlerde de hadis merkezli bir eğilim söz konusu olup, bu durum yine İbn Hacer'in muhtemel etkisine işaret etmektedir. Fıkhi meseleleri temel hadis kitaplarına atıf yaparak temellendirme şeklindeki bu eğilim, örneğin Aynî'nin *el-Hidâye* ve *Kenzü'd-dekâik* üzerine yazdığı şerhleri ile İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye* şerhinde açıkça gözlenmektedir.⁷⁰ Bayder Mısır Hanefî geleneğinde hadis merkezli yaklaşımın özellikle *el-Hidâye* şerhlerinde kendisini gösterdiğini ve bu sürecin Serûcî (ö. 710/1310) ile başlayıp talebeleri ile devam ettiği tespitinde bulunmaktadır.⁷¹ Ancak her halükârda İbn Hacer'in bu sürece ivme kazandıran mezhep dışından önemli bir aktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İbn Hacer el-Askalânî'nin Hanefî mezhebi literatürüne diğer önemli bir etkisinin fıkıh usulü yazım metotları bağlamında gerçekleştiği söylenebilir. Öncelikle fıkıh usulünde yaygın kabule göre Hanefî mezhebiyle özdeşleşen fukaha metodu ve çoğunlukla Eş'arî-Şâfiî âlimlerin kullandığı mütekellimîn metodu şeklinde iki temel yöntem varlığı kabul edilmekte, ancak üçüncü bir yöntem olarak Hanefî fakihlerden İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Bedî'u'n-nizâm (Nihâyetü'l-vüsûl)* adlı eserinden itibaren tedvin edilen bazı usul kitaplarında bu iki yöntemi birleştiren memzuc bir metodun varlığından da söz edilmektedir.⁷² Her ne kadar bu yazım üslubunun tümüyle yeni bir metot olarak değerlendirilmesinin isabetli olmayabileceğine dair bir yaklaşım ileri sürülse de netice itibarıyla özellikle Hanefî âlimlerin zamanla mütekellimin yöntemine göre yazılmış eserlere ilgi gösterdikleri ve bu yöntemi bir şekilde eserlerine yansıttıkları kabul edilmektedir.⁷³ Ancak İbn Hacer öncesinde bu eklektik metoda göre yazıldığı değerlendirilen usul eserleri sınırlı olup, İbnü's-Sââtî'nin eseri dışında yalnızca Sadruşşerîa'nın (ö. 747/1346) *Tenkihu'l-usûl* adlı eseri ile bu esere müellifin kendisinin yaptığı şerhi olan *et-Tavzîh* adlı eseri zikredilmektedir.⁷⁴ İbn Hacer sonrasında ise öğrencilerinden İbnü'l-Hümâm ve İbn Emîru Hâc başta olmak üzere birçok Hanefî âlim bu metoda göre eser telif etmiştir. Özellikle İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî ve Şâfiî usulünü karşılaştırmalı olarak yazdığı usul eseri *et-Tahrîr*, memzuc metodun tipik örneklerinden biri olarak görülmekte ve bu eseri yazmasında onun yetiştiği ortamın ve Şâfiî hocalarının etkisinden söz edilmektedir.⁷⁵ İbn Hacer'in diğer bir Hanefî talebesi olan İbn Emîru Hâc'ın *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adlı eseri ise İbnü'l-Hümâm'ın eserine yazdığı bir şerh olmakla birlikte, ağır bir dili olan *et-Tahrîr*'i anlaşılır hale getiren kıymetli bir eser olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶ Dolayısıyla İbn Hacer'in fıkıh usulü alanında kendisinin doğrudan bir eseri olmasa da Hanefî talebeleri yoluyla fıkıh usulünün tedvin yöntemi üzerinde dahi etkili olduğu söylenebilir.

70 Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, nşr. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/259, 262, 280, 288; Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Remzü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Dârü't-Tibââtü'l-Âmire, 1285), 8, 29, 30, 37; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/38, 69, 213.

71 Bayder, *El-Hidâye*, 134.

72 Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 38, 39; Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 190, 191.

73 Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 32.

74 Atar, *Fıkıh Usûlü*, 38, 39; Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 190, 191.

75 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 186, 214.

76 Atar, *Fıkıh Usûlü*, 39; Saffet Köse, "İbn Emîru Hâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/477.

3.2. Mezhep Görüşlerine Etkisi

Öncelikle belirtmek gerekir ki, İbn Hacer'in Hanefî mezhebi üzerindeki etkilerini bütünüyle ortaya koyabilmek, çok daha geniş çaplı araştırmalarla mümkündür. Ancak biz burada yalnızca iki usulî örnek üzerinde İbn Hacer'in etkilerine dikkat çekmek istiyoruz.

3.2.1. Ravinin Fakih Olması Şartı Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Fakihliği Meselesi

Bilindiği üzere Hanefî usul yaklaşımında âhâd haberle amel edilebilmesi için gereken şartlardan biri, hadisi rivayet eden ravinin fakih olması şeklindedir. Ancak bu şart sınırlı bazı örneklerle ilgili hadislerin daha kuvvetli delillere veya İslâm'ın genel prensiplerine (kıyasa) aykırı olması durumunda söz konusu edilmektedir. İbn Hacer öncesi Hanefî usul müelliflerinin genel yaklaşımı, Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) fakih olarak değerlendirilmediği için bu tür durumlarda rivayetiyle amel edilmeyip diğer delillerle amel edilmesi gerektiği şeklindedir. Bu bağlamda örneğin Cessâs (ö. 370/981), Serahsî (ö. 483/1090) ve Neseî gibi Hanefî usul âlimleri açıkça Ebû Hüreyre'yi (r.a.) fakih olmayan sahabîler arasında zikretmektedir.⁷⁷ Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olduğunu savunan Abdulaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) ise, erken dönem Hanefî fakihlerden Kerhî'nin (ö. 340/952) ve Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin de (ö. 493/1100) ravinin fakih olması şartını kabul etmediği ve Ebû Hüreyre'nin de (r.a.) fakih olduğu görüşünde olduklarını ifade etmektedir.⁷⁸ Ancak Murteza Bedir, Kerhî'ye nispet edilen görüşün hatalı olabileceğini, zira şayet Kerhî'nin böyle bir görüşü olsaydı talebesi olan ve kitabında hocasının görüşlerini aktaran Cessâs'ın bunu bilmesi gerekeceğini, dolayısıyla bu bilginin kaynağının Abdulaziz el-Buhârî'nin atıfta bulunduğu Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁹ Her halükârda Abdulaziz el-Buhârî'nin de ifade ettiği üzere⁸⁰ İmam Muhammed'in öğrencisi olan İsâ b. Ebân (ö. 221/836) ve onu takip eden Hanefî âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre ravinin fakih olma şartı aranmakta ve Ebû Hüreyre (r.a.) fakih sahabîler arasında görülmemektedir.

İbn Hacer el-Askalânî, ehl-i hadisin genel yaklaşımına paralel şekilde Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olduğunu savunmakta ve bizzat Ebû Hanîfe'nin Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisler sebebiyle namazda kahrkaha vb. konularda kıyası (genel kuralı) terk ettiğine dair bazı örnekler zikrederek kıyası hadise tercih eden Hanefîleri eleştirmektedir.⁸¹ İbn Hacer dönemi ve sonrasına bakıldığında ise başta Aynî ve İbnül-Hümmam olmak üzere Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olduğunun daha kesin bir yaklaşımla savunulduğu gözlenmektedir. Nitekim Aynî, Ebû Hüreyre'nin fakih olduğunu açıkça ifade etmekte ve Hanefîlerin ravinin fakih olma şartını ileri sürdükleri iddiasının isabetli olmadığını, zira başta Kerhî ve ona tabii olan birçok Hanefî âlimin aksi görüşte olduğunu, hatta Sadru'l-İslâm'ın (Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî)

77 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (b.y.: Vizâratü'l-Evkâf el-Küveytiyye, 1994), 3/131; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395), 1/340, 341; Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Metnül-Menâr fi usûlî'l-fikh*, nşr. Ahmed Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Dımaşk: Dâru Sa'diddîn, 2010), 142, 143.

78 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/383; Adem Çiftci, "Ebû Hüreyre'nin Fakihliği Meselesi", *Eskiye 42* (2020), 829, 830.

79 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 204.

80 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/383.

81 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/364, 365; Yavuz Köktaş, *Fethu'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 133.

Hanefî âlimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu belirttiğini ifade etmektedir.⁸² Aynî'nin ifadelerinin muhtemel kaynağının Abdulaziz el-Buhârî olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Bedir'in ifade ettiği üzere Abdulaziz el-Buhârî'nin atıfta bulunduğu Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin "âlimlerin çoğunluğu" ifadesinden kastı, Sünnî âlimlerin çoğunluğu⁸³ olmalıdır. Ancak Aynî, Ebû Hüreyre'nin fakih olduğu görüşünün aslında Hanefî mezhebinin genel görüşünü yansıttığına ve aksi görüşte olanların ise azınlıkta olduğuna işaret ederek meseleyi bir adım daha öteye taşımaktadır. İbnü'l-Hümâm ve İbn Emîru Hâc da açıkça Ebû Hüreyre'nin fakihliğini vurgulamakta ve konunun zaten mezhep içinde de ihtilaflı olup birçok fakihin bu görüşte olduğunu ifade etmektedirler.⁸⁴ Daha sonraları kaleme alınan Hanefî usul eserlerinde ise konunun gündeme gelmediği yahut ravinin fakih olma şartına ilişkin farklı izahlar getirildiği belirtilmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla İbn Hacer'in eleştirilerinin özellikle talebeleri ve çağdaşı Aynî üzerinden, Hanefî mezhebinde daha kuvvetli delillerle tearuz halinde olduğu değerlendirilen bazı hadislerle niçin amel edilmediğini izah sadedinde ortaya konan, ravinin fakih olması şartına ilişkin yaklaşımı ve bu şart bağlamında Hanefî fakihlerin Ebû Hüreyre'ye (r.a.) yönelik bakışımı etkilediğini söylemek mümkündür.

3.2.2. Tahrîmen-Tenzîhen Mekruh Ayırımı

Şâfiî usul sistematğinde mekruhun kendi içerisinde dereceleri bulunduğuna temas edilmekle birlikte tahrîmen-tenzîhen mekruh şeklinde keskin bir ayırım bulunmamakta,⁸⁶ ancak Şîrâzî (ö. 476/1083) gibi bazı fakihlerin fûru fıkıh eserlerinde⁸⁷, ayrıca Sübkî (ö. 771/1370) gibi alimlerin usul eserlerinde⁸⁸ bu kavramlara temas edildiği görülmektedir. Hanefî mezhebinde ise, tahrîmen-tenzîhen mekruh ayırımına erken dönem fıkıh usulü eserlerinde rastlanmamakta, ancak Serahsî'den itibaren bazı fûru-i fıkıh kitaplarında nadiren temas edilmektedir.⁸⁹ Bununla birlikte Zeylaî, Sadruşşerîa, Bâbertî, Aynî, İbnü'l-Hümâm ve Ali el-Kârî gibi Hanefî alimlerle birlikte bu kavramların hem usul hem fûru-i fıkıhta yerleştiği görülmekte ve erken dönem Hanefî usul metinlerindeki farz-vacip ayırımının simetriği olarak haram-tahrîmen mekruh ayırımı fıkıh usulünde konumlandırılmaktadır.⁹⁰ Esasında tarihi süreçte birçok âlimin katkılarıyla ortaya çıktığı anlaşılan söz konusu ıstılahların her iki mezhepte de karşılığının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilk dönemlerden itibaren Hanefî mezhebinde, emri bildiren delilin kat'îlik ve zannîliğine göre ortaya çıkan farz-vacip ayırımının benzeri olarak nehiy bağlamında da tahrîmen mekruh-haram ayırımının usulî bir

82 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/242; Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memlük Hanefî Fakih Bedruddîn Aynî* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 156, 157.

83 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 205.

84 İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1316), 2/250.

85 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 205, 206; Karadağ, *Bedruddîn Aynî*, 157.

86 Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/95.

87 Ebû İshak İbrahim b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/342.

88 Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkıh*, nşr. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 18.

89 Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Mısır: Matbaatü's-Sâade, ts.), 11/233; Recep Çetintaş, *İlk Beş Asır Fıkıh Usulü Literatüründe Teklîf Hüküm Terminolojisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 271-273.

90 Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1418), 1/189; Selma Çakmak, "Hanefî Mezhebinde Delil-Hüküm İlişkisi Bağlamında Tenzîhen-Tahrîmen Mekruh Ayırımı", *Marife* 18/1 (2018), 101-121.

zemine oturduğu anlaşılmaktadır. Şâfi‘ mezhebi ıstılahında ise tenzihen-tahrîmen mekruh ayrımı delilin kat‘îlik derecesine değıl, nehyin bağlayıcılık derecesine işaret etmektedir. Bu kavramları birçok meselenin hükümünü açıklarken kullanan İbn Hacer’in⁹¹ daha ziyade Hanefî usul sistematüğinde kabul gören bu ayrıma birçok yerde atıf yapması ve söz konusu âlimlerin genellikle İbn Hacer’le bir şekilde irtibatları dikkate alındığında, talebeleri aracılığıyla bir köprü vazifesi gördüğünü, diğeri bir ifadeyle Hanefî-Şâfi‘ etkileşiminin tam odağında olduğuna işaret etmesi bakımından kanaatimizce önem arz etmekte ve üzerinde çalışılmayı gerekli kılmaktadır.

Sonuç

Fıkıh mezhepleri doğuş süreçlerinde dahi birbirleriyle etkileşim halinde olmuş, mezheplerin kurucu imamaları arasında hoca-talebe münasebetleri bulunmuş ve bu durum fıkıh mezheplerinin kendilerini tanımlama ve diğeri mezheplere karşı konumlandırma açısından önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Ancak mezhepler doğuş süreçlerini tamamladıktan sonra uzunca bir süre diğeri mezheplerden bağımsız olarak kimlik kazanmış ve mezhepler arasında daha çok eleştiri yoluyla iletişim kurulmuştur.

İbn Hacer el-Askalânî, hadis alanında büyük bir otorite olmasının yanı sıra yetkin bir Şâfi‘ fakihidir. Nitekim bu yetkinliği teliflerinin yanı sıra üstlendiğı görevler açısından da açıktır. Ancak hakkındaki çalışmalar daha ziyade hadis alanında yapılmış, fıkıh tarihindeki muazzam rolü inceleme konusu edilmemiştir. Öte yandan İbn Hacer, kimi araştırmalarda özellikle Hanefî mezhebine karşı menfi bir tutum sahibi olmakla ve Şâfi‘ taassubu ile itham edilmiş, haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak tespitlerimize göre İbn Hacer, taassup ehli olmak şöyle dursun, son derece hakkaniyetli ve objektif bir ilim adamı profili çizmektedir.

Esasında İbn Hacer’den yaklaşık bir asır önce mezhepler arası etkileşim ve yakınlaşma süreci başlamış, bu sürecin etkisiyle fıkıh mezhepleri birbirlerini anlama ve birbirlerinden faydalanma seçeneğine daha fazla müsamaha ile bakmaya başlamışlardır. Nitekim bunun sonucunda literatür zenginliğine ilaveten, fikhî ve usûlî görüşlerde geçişkenlikler artmıştır. Esasen İbn Hacer de birçok Hanefî alimden ders almış ve Hanefî mezhebi görüşlerinden istifade etmiştir. Dolayısıyla Hanefî-Şâfi‘ etkileşimindeki etken rolünün yanı sıra, bizatihi kendisi de bu süreçten yararlanmış. Bu makalede ulaşılan sonuca göre İbn Hacer, Hanefî ve Şâfi‘ mezhepleri arasındaki etkileşim bağlamında özellikle Hanefî mezhebi açısından kritik ve tarihî bir rol üstlenmiştir. Nitekim Hanefî talebeleri yoluyla mezhep literatürüne adeta istikamet çizmiş, bir anlamda makas değışikliğine vesile olmuştur. Bu değışim özellikle Hanefî âlimlerin doğrudan hadis alanına yönelmeleri yahut fıkıh eserlerinde hadis ağırlıklı bir yaklaşım sergilemeleri şeklinde kendini göstermiştir. Hatta Hanefî mezhebi literatürüne bizzat İbn Hacer’in kendisi katkıda bulunmuştur. İbn Hacer’in Hanefî talebeleri yoluyla mezhep görüşlerine de etki ettiğı anlaşılmaktadır. Örneğin usul alanında haber-i vahidin kabul şartlarından ravinin fakih olması şartı ve bu bağlamda Ebû Hüreyre’nin (r.a.) fakihliği meselesinde İbn Hacer sonrası Hanefî fakihlerin ifadelerinde açık bir farklılık gözlenmektedir. Yine usul alanında tahrîmen-tenzihen mekruh ayrımının Hanefî mezhebinde yerleşmesinde yine İbn Hacer’in bir köprü vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür.

91 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1/488, 3/490, 4/316, 12/328.

Bu çerçevede İbn Hacer'in Haneî mezhebi tarihinde bir köşe taşı niteliğinde etki bıraktığını ifade etmek abartı sayılmamalıdır. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki, fıkıh tarihi açısından İbn Hacer el-Askalânî'nin, Şâfiî ve Haneî mezhepleri üzerindeki etkileri başta olmak üzere fıkıh tarihine ilişkin rolünün çok daha fazla araştırma konusu edilmesi gerekmektedir. Nitekim fûrû-i fıkıhın birçok alanında da İbn Hacer'in görüşlerinin Haneî fakihler yoluyla mezhepte kendisine yer bulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Esasen bu makalede İbn Hacer'in fıkıh tarihindeki muazzam rolüne bir nebze dikkat çekmek amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda İbn Hacer'in iki mezhep arasındaki etkileşimin tam odağında yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak şu hususu da hassasiyetle belirtmek gerekir ki, Haneî-Şâfiî etkileşimini yalnızca İbn Hacer ekseninde okumak, eksik bir değerlendirme olacağı için konunun diğer faktörlerinin de araştırılması fıkıh tarihi açısından önemli olacaktır.

Kaynakça | References

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn. *Keşfü'l-esrâr ‘an Usûli Fahri'l-İslâm* Pezdevî. 4 Cilt. İstanbul: Şirketü's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1308.

Abdülmecid, Câdürrab Emin. *Beyne'l-imâmeyn el-Aynî ve İbn Hacer dirâse mukârene limen-heceyhimâ fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Kâhire: Dâru'l-Muhaddisîn, 2007.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. *Fethu bâbi'l-‘inâye bi-şerhi'n-Nukâye*. nşr. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1418.

Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Muhammed Nizâr Temim, Heysem Nizâr Temim. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 10. Basım, 2022.

Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2014.

Aydın, Hakkı. *İslâm Hukuku ve Molla Fenarî*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. nşr. Ey-men Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Remzü'l-hakâik fî şerhi Ken-zî'd-dekâ'ik*. b.y.: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1285.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *‘Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî-Dâru'l-Fikr, ts.

Bardakoğlu, Ali. “Butlân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bayder, Osman. *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020.

Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2017.

Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. “Pezdevî, Ebû'l-Usr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Bilen, Mehmet. “Buhârî'nin Fakihliği Meselesi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2004), 35-52.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. 4 Cilt. b.y.: Vizâratü'l-Evkâf el-Küveytiyye, 2. Basım, 1994.

Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. nşr. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Çakmak, Selma. “Hanefî Mezhebinde Delil-Hüküm İlişkisi Bağlamında Tenzîhen-Tahrîf-men Mekruh Ayrımı”. *Marife* 18/1 (2018), 101-121.

Çetintaş, Recep. *İlk Beş Asır Fıkıh Usulü Literatüründe Teklîfî Hüküm Terminolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Çiftci, Adem. “Ebû Hüreyre’nin Fakihliği Meselesi”. *Eskiye* 42 (2020), 825-849. <https://doi.org/10.37697/eskiye.735998>

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer. *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh*. nşr. Adnân el-Alî. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006.

Ebû Ubeyde, Meşhûr b. Hasan b. Selmân - Ebû Huzeyfe, Râid b. Sabrî. *Mu‘cemu’l-musan-nefâtî’l-vârîde fi Fethi’l-bârî*. Riyad: Dâru’l-Hicre, 1991.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-usûl*. nşr. Nâcî es-Suveyd. 2 Cilt. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2008.

Hafîf, Ali. *Ahkâmü’l-muâmelâtî’s-şer’iyye*. Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 2010.

Ibrahim, Hesham Halim Ahmed. *İbn Hacer’in Fethu’l-Bârî’de Hanefîlere Yaklaşımı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

İbn Emîru Hâc. *et-Takrîr ve’t-tahbîr*. 3 Cilt. Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1316.

İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdisi’l-Hidâye*. nşr. es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.

İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü’l-kâmine fi a’yânî’l-mi’etî’s-sâmine*. nşr. Muhammed Abdülmuîd Han. Haydarâbâd: Dâiratü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 2. Basım, 1972.

İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu’l-Bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 15 Cilt. Mısır: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1380.

İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ’ü’l-gumr bi-ebnâ’i’l-‘umr*. nşr. Hasan Habeşî. Kâhire: el-Meclisü’l-‘Alâ liş-Şüûnî’l-İslâmiyye, 1389-1392.

İbn Hacer el-Askalânî. *İntikâdü’l-i’tirâz fi’r-red ‘ale’l-‘Aynî fi şerhi’l-Buhârî*. nşr. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Subhî b. Câsim es-Sâmerrâî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1993.

İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu’l-Kadîr*. 10 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 1970.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karadağ, Bekir. *Hadisle Fıkıh Buluşturun Bir Memlûk Hanefî Fakih Bedruddîn Aynî*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Kâsım b. Kutluboğa. *et-Ta’rif ve’l-ihbâr bi-tahrîci ehâdisi’l-İhtiyâr*. nşr. Ebû Malik Cihâd b. Seyyid el-Mürşidî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 2012.

Kâsım b. Kutluboğa. *Tâcû't-terâcim*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Köktaş, Yavuz. *Fethu'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2020.

Köse, Saffet. "İbn Emîru Hâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Köse, Saffet. *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2020.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts.

Molla Gürânî. *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî*. nşr. Ahmed İzzu İnâye. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2008.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed. *Metnü'l-Menâr fî usûli'l-fikh*. nşr. Ahmed Abdulmelik Abdurrahman es-Sa'dî. Dimaşk: Dâru Sa'diddîn, 2010.

Özben, Zübeyde. "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı". *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 1-31.

Özdemir, H. Ahmet. "II. Murad'ın Bir Diploması Zaferi: İbn Hacer'in Fetvası". *Yeni Türkiye* 31 (2000), 791-800.

Pala, Ali İhsan. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.

Sakallı, Talat. *Bedruddin Aynî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Sakallı, Talat. "İbn Kutluboğa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Sarı, Necmi. "Hadis Usûlünün Zirve İsmi: İbn Hacer el-Askalânî". *Asos Journal* 47 (2017), 533-563.

Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. nşr. İbrahim Bâcis Abdülmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saâde, ts.

Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395.

Sihyûnî, Bessâm Muhammed. *Mu'cemü fikhî Fethu'l-Bârî li'bni Hacer el-Askalânî*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2013.

Sifil, Ebubekir. "Zeylâi, Abdullah b. Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/352-354. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi usûli’l-fikh*. nşr. Abdülmün‘im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzebe fi fikhî’l-İmâm eş-Şâfi‘î*. b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Tekin, İshak. “İslâm Eğitim Tarihinde Ulemâ Hareketliliği: İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1449) Örneği”. *İslam İlim Geleneğinde İbn Hacer el-Askalânî Bir Memlûk Âlimi Portresi*. 51-78. İstanbul: Siyer Akademi, 2021.

Toksarı, Ali. “Kutbüddin el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/484. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmareti Vakfı”. *Belleken* 1/1 (1937), 56-143.

Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı (1266-1382)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Yalçın, Mehmet Fatih. “Ticaret ve İlim Arasında İbn Hacer Ailesi”. *İslam İlim Geleneğinde İbn Hacer el-Askalânî Bir Memlûk Âlimi Portresi*. ed. Sezai Engin - Mehmet Fatih Yalçın. 11-49. İstanbul: Siyer Akademi, 2021.

Yıldırım, Enbiya. *Geleneksel Hadis Yorumculuğu -Benzer İçerikli Rivayetler Bağlamında İbn Hacer Merkezli Bir Çalışma-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2019.

Zeynüddin İbn Nüceym. *el-Eşbâh ve’n-nezâir*. nşr. Zekerîya Umeyrât. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.